

Transmissió de valors socials a través de l'esport

Pere Palou Sampol,
Pere Antoni Borràs
Rotger i Francesc
Xavier Ponseti
Verdaguer
*Àrea d'Educació
Física i Esportiva.
Departament de
Ciències de
l'Educació. UIB*

Educació i Cultura
(2002), 15:
177-187

Transmissió de valors socials a través de l'esport

Transmission of social values trough sport

**Pere Palou Sampol, Pere Antoni Borràs Rotger
i Francesc Xavier Ponseti Verdaguer**

Àrea d'Educació Física i Esportiva. Departament de Ciències de l'Educació. UIB

Resum

En aquest article es descriuen els processos pels quals la pràctica esportiva s'ha convertit en una font importantíssima de transmissió de valors morals i socials, desitjables i no desitjables (Gutiérrez 1998).

Vivim en una societat que canvia constantment, en la qual els valors i les normes es modifiquen i en què els mitjans de comunicació tenen un poder enorme per presentar i difondre aquests canvis. Però què consideram que és un valor? La noció de valor va lligada a coses com elecció, predilecció o preferència. Milton Rokeach, reconegut com una de les màximes autoritats en l'estudi d'aquest tòpic, defensa que els valors proveeixen d'una via alternativa per examinar el sentit en què les persones prenen decisions, tant morals com d'altres classes, perquè els obliga a examinar les seves prioritats envers el que volen intentar aconseguir i com aconseguir-ho (Gutiérrez 1995), per Rokeach, «una creença duradora on un mode de conducta o un estat últim d'existència és personal i socialment preferible a un oposat mode de conducta o estat final d'existència» (Rokeach, M. 1973, 5). Aquesta creença duradora és el que l'autor assenyala com a valor.

Summary

In this paper are described the processes why practice of sport has become a very important source for the transmission of moral and social values desirables and not desirables (Gutiérrez 1998).

Nowadays we are living in a society in a permanent change, in wich rules and values change and where the media has a great impact to present and promote those changes. But, What do we consider as a value? The value concept is related to election, predilection or preference. Milton Rokeach, Known as one of the world masters in this item, explains that values give an alternative way to evaluate the sence why people takes moral decisions and others, because are obliged to evaluate their own priorities towards what they want to reach and how tey reach it (Gutiérrez 1995). Rokeach says: «A value is an enduring belief that a specific mode of conduct or end-state of existence is personally or socially preferable to an opposite or converse mode of conduct or end-state of existence...» (Rokeach, M. 1973, 5).

Transmissió de valors socials a través de l'esport

Existeix una visió positiva de l'esport infantil que considera que aquest forma el caràcter i ajuda a desenvolupar el *fairplay* i l'esportivitat en els joves que el practiquen (Cruz et al. 1996). La influència dels agents implicats en l'esport (mestres, professors, tècnics, pares, gestors i esportistes) en la formació del caràcter dels infants i, per tant, en la

seva educació social i moral no està prou estudiada, així com descriuen Shields i Bredemeier (1994), es deu a la dificultat de definició del terme caràcter i la possibilitat d'avaluar-lo de manera fiable i vàlida.

Darrerament podem veure, i alguns autors ho han destacat (Garcia Ferrando 1990), que els organitzadors de competicions esportives, els entrenadors, els pares etc., donen una importància excessiva als resultats i la victòria a qualsevol preu.

En l'esport escolar existeix una recent preocupació per la possible pèrdua de valors socials positius i d'increment de les conductes violentes, d'aquesta manera els organismes internacionals, en aquest cas, el Comitè per al Desenvolupament de l'Esport del Consell d'Europa, va crear un comitè d'experts per impulsar un projecte d'investigació envers els aspectes ètics de l'esport (Lee, O'Donoghue i Hodson, 1990).

Seguint els estudis empírics de Cruz i col·laboradors (1996), la recerca en valors socials i pràctica esportiva s'encamina cap als responsables en la transmissió de valors socials i morals positius, en aquest cas, els tècnics de l'esport que ocupen el segment de l'esport escolar, construint una estructura de mercat dual en l'activitat física i l'esport (Castillo i Puig 1998).

A partir d'aquí, abordar l'estudi de valors socials en relació amb l'esport escolar resulta una qüestió de gran interès des de qualsevol dels diferents punts de vista que poden adoptar-se. Així, per als que consideren que l'esport escolar funciona adequadament, no deixa de ser important desenvolupar-ne la pràctica com una forma d'optimitzar la socialització infantil i juvenil. Per als que entenen que l'esport escolar és un context neutre, que no es diferencia d'altres àrees de comportament de l'ésser humà, que l'esport no és generador de valors ni positius ni negatius per si mateix, podria utilitzar-se la pràctica esportiva com a mitjà de promoció de valors socials positius, a partir d'una intencionalitat concreta, a través d'uns objectius prèviament establerts, igualment que s'empren altres àrees del context educatiu. Finalment, per als que adopten una postura més pessimista i troben la pràctica esportiva escolar carregada d'un progressiu deteriorament, també serà important que s'abordi el problema de cara a contrarestar i superar els dèficits presentats, oferint programes de promoció i desenvolupament dels valors socials positius a través de les practiques esportives (Borràs, Palou, Ponseti 2001).

La idea tradicional que l'esport fa caràcter s'ha vist destronada darrerament, tot i que des del punt de vista dels educadors ens hem de resistir-hi i que la pràctica de l'esport en si constitueixi un fòrum de promoció de valors socials, ètics i morals positius. Incidint en aquesta idea, Trepal (1995) exposa que «en el món de l'activitat física i l'esport, sembla que ningú no qüestiona el gran poder socialitzador i d'aportació de valors ètics i personals d'aquests tipus de pràctiques en la formació de l'esperit de l'individu. Generalment s'accepta que conceptes tals com companyonia, esperit de lluita, saber guanyar, encaixar bé una derrota, el respecte per les normes, els companys i els adversaris, són inherents a la pràctica esportiva» (Trepal, D. 1995, 95).

Al mateix temps no podem girar l'esquena a la realitat i ens hem d'enfrontar amb el fet en què s'ha convertit la pràctica dels esports i comprovar que no és tan lloable com desitjaríem, observam que freqüentment es violen les normes més bàsiques dels reglaments (que són les que tothom dona per suposades, però que, en no ser objecte de sanció directa, són per això menys respectades), que les regles constitutives cedeixen pas a les regles normatives que permeten als infractors jugar amb avantatge; que no s'apliquen els reglaments sancionadors amb la precisió i fermesa que mereixen, i que quelcom ha fallat quan els competidors no fan ús del seu codi ètic en les relacions amb els seus adversaris (Gutiérrez 1998).

En aquest mateix sentit Trepal (1995) constata que l'amenaça contra el *fairplay* augmenta a causa de la recerca cada vegada més freqüent de la victòria a qualsevol preu (pàg. 96), el que també han ressaltat altres autors com Lee (1990) i Gutiérrez (1995).

Una altra confirmació d'aquesta idea és l'aportada per Knop (1993), el qual considera que l'esport centrat en els nins s'ha vist sotmès a una forta pressió que cerca el triomf per damunt de tot, perquè guanyar és l'únic que compta, a més de l'increment de la violència, els entrenaments cada vegada més durs i la falta d'iniciatives en el joc.

L'esport ha de ser educatiu, a part de tenir altres virtuts, sobretot a les edats primerenques. En aquest aspecte, Seirul-lo (1995) qüestiona què és educatiu en la pràctica esportiva, i arriba a la conclusió que el que és educatiu no és l'esport en si mateix, sinó la forma de practicar-lo: «Allò que és educatiu de les pràctiques esportives no és l'aprenentatge de les tècniques o tàctiques, ni tan sols els beneficis físics i psíquics d'una bona preparació física que sustenti el rendiment, sinó que el que és realment i únicament educatiu són les condicions en què es poden realitzar aquestes pràctiques que permetin a l'esportista comprometre i mobilitzar les seves capacitats de tal manera que aquesta experiència organitzi i configuri el seu propi jo, i aconsegueixi la seva autoestructuració [...] els valors educatius de l'esport no són aquells que de manera habitual se li atribueixen de forma exògena: salut, companyonia, respecte a les normes [...], sinó aquells altres que de forma endògena es van configurant en l'individu gràcies a les condicions en què va practicar aquella especialitat esportiva» (Seirul-lo, F. 1995, 63 i 65).

Referint-se a Arnold (1991), Devis (1996) exposa que «com qualsevol activitat de la vida, l'esport pot transmetre valors desitjables i no desitjables. La simple participació esportiva no pot considerar-se com a educació moral; una altra qüestió molt diferent és agafar l'esport com un context en què el professorat desenvolupi la tasca docent dins un àmbit ètic, i l'alumne hi posi en pràctica la moralitat en termes de comportament responsable» (Devis, J. 1996, 37). Aquest tema també ha estat tractat per Arnold (1999), Bredemeier (1994) i Bredemeier i Shields (1996).

Com diu Palou (2001), el període de la preadolescència coincideix biològicament amb l'inici de l'adquisició de la maduració fisiològica i del nivell cognoscitiu de les persones. Es tracta d'una època delicada on es duen a terme transformacions profundes, on intervien factors tant de caire biològic com psicosocial i que originen un trontolleig total de les estructures comportamentals de la persona. És per aquesta raó que termes com el de crisi, transició o inestabilitat van lligats normalment al període preadolescent, que es caracteritza globalment per un canvi en la manera de captar el món i en concret per un fort desig d'autonomia en tots els àmbits: afectiu, sexual, intel·lectual.

L'adolescència és una etapa de recerca de la pròpia identitat, corporal i psicològica, així com un procés d'adquisició d'independència. Kimmel i Weiner (1998) ens diuen que, en el sentit més general, el concepte de transició es refereix a un període de canvi, creixement i desequilibri que, a manera de pont, comunica dos punts relativament estables de la vida, diferents l'un de l'altre.

L'activitat física incidirà en el desenvolupament psicològic de l'adolescent segons:

- Les expectatives, motivacions, intencions..., que tenen a l'hora de fer pràctica esportiva.
- Les conductes que tenen les persones que fan pràctica esportiva de forma habitual.
- Les emocions i/o sensacions que produeix la pràctica esportiva en les persones.

La revolució de l'aspecte somàtic produeix canvis a nivell actitudinal i l'adopció de noves pautes de conducta, que tenen el seu principal focus d'atenció en el propi cos

canviant, els òrgans sexuals del qual creixen i maduren, canvien formes i dimensions, que ofereixen noves vivències i possibilitats d'expressió, relació, comunicació i canalització de sentiments.

Aquests canvis requereixen un procés d'assimilació i d'interiorització que pot provocar sentiments d'angúnia i d'inseguretat en sentir-se habitar un cos nou; això crea dificultats i requereix importants reajustaments i modificacions a nivell d'organització motriu.

Una vegada arribats a la conclusió que la participació en activitats esportives no genera per si mateixa valors desitjables per a la convivència humana i per al bon funcionament de la mateixa dinàmica de la pràctica esportiva, es fa necessari un sistema d'intervenció per a la promoció i el desenvolupament de valors socials i ètics positius que ens permetin aprofitar el marc privilegiat d'actuació social que suposa la pràctica de l'esport, sobretot en el cas de l'esport escolar (Gutiérrez 1999), que tot i formant part del model d'esport competitiu (Puig i Heinemann 1991), l'hereu directe de l'esport tradicional, està fortament influenciat per l'esport espectacle, que tendeix a regir-se per les lleis del mercat pròpies d'una societat de masses, havent arribat a quotes insospitables d'influència econòmica, social i política.

Tot i això, com indiquen Gibbons, Ebbeck i Weiss (1995), són pocs els programes implantats per investigar els canvis en el desenvolupament ètic a través de la pràctica esportiva.

A causa de la progressiva i creixent rellevància de l'esport, així com del deteriorament en les formes de practicar-lo, han sorgit en els darrers temps algunes investigacions destinades a determinar la falta de joc net i les possibles maneres de recuperar-lo; aspectes relacionats amb el comportament dels jugadors (Cruz i col·l. 1996), les actituds dels entrenadors (Escudero 1999), les actituds dels espectadors (Roversi 1996), i els valors que la pràctica esportiva podria estar comunicant.

Aquests valors poden ser promoguts des de qualsevol activitat de l'ésser humà, i de manera molt especial des de l'esport escolar, d'acord amb aquest pensament J. M. Cagigal deia: «L'home, si no vol deixar de ser home, ha d'alimentar valors, recuperar els perduts i crear-ne de nous; s'ha de cercar en els mateixos hàbits de la nostra societat què hi ha d'aprofitable i valorar què en podem treure» (Cagigal, J. M. 1981, 91).

La socialització a través de l'esport

L'esport com a element social constitueix una forma de socialització de la comunitat i, per tant, podria considerar-se que compleix alguna de les funcions socials següents o totes (Gutiérrez 1999):

Per una part, entenem que l'esport presenta una funció socioemocional, és a dir, pot constituir una forma de catalitzador psicosocial i emocional per a les persones que el practiquen.

Per altra banda, se li pot atribuir la funció pròpiament dita de socialització, mitjançant els practicants, sobretot nins i nines en edats primerenques adquireixen un conjunt de valors, actituds, normes i formes d'actuar socialment acceptables.

També la pràctica esportiva pot constituir un element d'integració, de gèneres, de races, de grups diferenciats...

Finalment, suposa un element de mobilitat social quan els nins i nines practiquen, tenen possibilitat de moure's en els diferents estrats, de ser reconeguts pels altres i d'adquirir fins i tot un major nivell econòmic.

Des de la perspectiva de la socialització Garcia Ferrando, Puig i Lagardera (1998) afirmen que l'esport pot materialitzar-se en diferents situacions socials. Clubs, escoles esportives, grups informals, curses populars, partits entre amics..., i agents socialitzadors, cada un dels quals pot tenir processos d'interacció distints amb la persona i el procés d'aprenentatge.

Heinemann (1992), citat pels mateixos autors, estableix una diferenciació entre el potencial socialitzador de l'esport com a àmbit d'adquisició de qualitats i la possibilitat que aquestes siguin transferides a altres àmbits de la vida: feina, amics, família...

Existeix un ampli acord a reconèixer el potencial socialitzador de la pràctica esportiva, de manera que pot afavorir l'aprenentatge dels papers de l'individu i de les normes de la societat, reforçar l'autoestima, el sentiment d'identitat i la solidaritat, a més aquests valors i normes pareix que tornen a trobar-se en altres àmbits al llarg de la vida (AA.VV. 1996).

El procés de socialització pot ser ensenyat en una seqüència que els sociòlegs, per conveniència, divideixen en quatre fases (Gutiérrez 1999):

La primera fase tracta del procés de socialització en l'esport, el procés pel qual un individu es troba implicat en l'esport i gradualment aprèn els rols esportius.

La segona fase es refereix a la socialització a través de l'esport, el procés pel qual la participació en la pràctica esportiva ensenya i desenvolupa diversos trets i característiques, tals com autodisciplina, competitivitat, rols sexuals específics i gusts o preferències.

La tercera fase es refereix a la dessocialització des de l'esport, és a dir, el procés pel qual els individus aprenen a allunyar-se de les activitats des de les quals foren socialitzats (la retirada de l'esport competitiu produeix un procés de dessocialització).

La darrera fase és la resocialització en relació amb una sèrie de noves oportunitats i rols, així, quan un esportista es retira, freqüentment ha d'aprendre noves habilitats, preparar-se per a una nova carrera, nous amics, nou estil de vida, aquestes noves adaptacions requereixen l'aprenentatge de nous rols (Eitzen 1998).

Ara bé el potencial socialitzador pot tenir conseqüències positives i negatives segons com es produeixi la interacció entre la persona que se socialitza, els agents socialitzadors, i les situacions socials (McPherson 1981). Per exemple, no es donarà el mateix procés socialitzador en una escola que tingui tots els mitjans per impulsar un programa d'iniciació esportiva que en aquella altra en què, a més de no tenir la dita possibilitat, el fet d'impulsar un programa d'aquest tipus pot ser mirat amb recel.

Moltes investigacions han posat de manifest que joves que pertanyen a categories socials d'estatus elevat mostren millor predisposició a situar-se en una lògica d'individualització dels comportaments i d'establiment de projectes a llarg termini, ja sigui en l'activitat esportiva escolar o professional; al contrari, en les categories socials de baix estatus existeix una tendència major a adoptar comportaments grupals i a actuar segons una lògica de l'immediat (Svoboda 1996).

En aquest sentit de la implicació dual de l'esport en el procés de socialització, McPherson, Curtis i Loy (1989) exposen que esportistes comparats amb no-esportistes demostren nivells més baixos de delinqüència i trets de personalitat i de valors morals més alts, al contrari, la implicació en determinades pràctiques esportives pot tenir com a conseqüència una menor racionalització de maduresa i major tendència cap a actituds agressives (Bredemeier, Weiss, Shields i Cooper 1986).

Els esports en les societats occidentals són considerats apropiats per a la socialització dels participants a través de valors com lideratge, cooperació, respecte per les

regles, esportivitat, autocontrol, realització personal, orientació col·lectiva, respecte als oponents i una actitud negativa cap a la discriminació i el racisme (Kenyon i McPherson 1987; Petrus 1996). De totes formes com ja s'ha assenyalat anteriorment cada vegada més es va desterrant la idea que el simple fet de la participació en jocs i esports suposi la garantia inherent d'incorporar en el practicant comportaments i creences socialment aprovats.

En aquest sentit són cada vegada més nombrosos els investigadors que estan convençuts que l'esport és un context neutre en el qual es manifesten els valors predominants del moment i de la societat en la qual a cadascú li toca viure. Citant Gutiérrez: «Si desitjam desenvolupar valors socials a través de l'esport, ens hi haurem de posar decididament sense deixar a l'atzar la possibilitat de la seva ocurrència. No oblidem que les actituds, els valors i normes són elements de funcionament social i també esportiu que es poden internalitzar en els jugadors i espectadors de molt diferents formes, depenent sobretot de l'enfocament que els agents amb major capacitat d'influència sobre cada persona apliquin en cada cas i context» (Gutiérrez, M. 1999, 67).

Aquests agents, pares, entrenadors, professors, mestres d'educació física i gestors de l'esport, han de moderar els seus intents de proselitisme basats en els valors de l'esport com a agent socialitzador fins que no hi hagi més evidències empíriques que confirmin tal qüestió (McPherson 1981).

Valors educatius de la competició

Es pot assolir una educació en valors a través de la competició? Segons Díaz, A. (2000), la resposta és que sí!, però hi ha molts de perills contraeducatius que la competició mal enfocada suposa.

La solució estarà a unificar criteris i actituds d'aquelles persones que intervenen en aquestes competicions, de totes maneres, assenyala Díaz que l'única forma d'assolir l'objectiu d'educar en valors s'aconseguirà només amb la inclusió de l'esport dins l'escola, a nivell intraescolar, allunyada de les pràctiques influenciades pels ens organitzatius de l'esport que també gestionen l'esport d'adults, professional, i l'esport espectacle, amb la influència que això suposa.

Barreau i Morne (1991) expliquen que el desenvolupament accelerat del parc de televisions i la transformació en la retransmissió de les imatges han modificat radicalment les formes d'accés a l'espectacle esportiu, l'han vulgaritzat, i l'han fet familiar fins al punt de constituir pràcticament el model de referència de tota activitat corporal.

Ens hem de demanar quins són els valors que difon el dit model i fins a quin punt és eficaç. García i Martínez (1992) comenten que el model actual on es veuen reflectits els competidors no és sinó una visió irreal per a molts i una realitat efímera només per a uns pocs.

Així doncs, ens trobam amb una activitat física que tendeix a ser hegemònica, de la qual existeix un coneixement popular carregat de valors associats utilitzats de manera comercial. L'educació es veu afectada per aquest món de la imatge, i s'allisen i asfalten patis de col·legis on nins i nines de 3 a 12 anys es veuen irremeiablement conduïts cap a una pràctica de futbol o bàsquet, s'afavoreixen en les programacions dels centres escolars les activitats esportives pures i el fet que no sigui motiu de desprestigi per al professor, l'escola, etc., el fet de no tenir cap equip esportiu en la lliga intercol·legial.

Com diu Petrus (1998) citant Cagigal, «Molt d'esport i molta ignorància dels seus valors pedagògics» (Cagigal, J. M. 1981, 5). És una frase tristament vigent. A l'esport com

a factor educatiu, com a escola de vida, com a aprenentatge del saber guanyar o perdre, l'esport com a recurs de canalització sana i creadora dels impulsos, s'hi oposa bàsicament el nou valor de la competitivitat.

La competitivitat és, en sentit estricte, l'expressió d'una capacitat de les persones que els permet millorar. Tot i això sembla evident que les seves funcions i estructures poden esdevenir incorrectes.

Quan la tensió de l'esport no acaba en distensió, quan no implica companyonia ni col·laboració, quan no suposa renunciar a l'interès particular a favor del conjunt, quan no es prioritza la participació i diversió enfront del rendiment, la diversitat sobre l'especialització, la comunicació sobre l'antagonisme, quan per guanyar es pot enganyar..., no parlem en propietat de l'esport com a transmissor de valors socials positius (PETRUS 1998).

El problema de la competitivitat a l'esport té els seus orígens als anys seixanta quan per influència de l'esport per a tothom la competició es va entendre com un element contrari a la seva filosofia i com un element socialment discriminatori.

La competitivitat en l'esport és una manifestació més de la competitivitat humana i l'expressió d'una característica del mateix esport, la seva bondat o valoració dependrà de l'ús que se'n faci. Segons Solar (1998), la competició no és una distorsió de l'esport sinó un element més utilitzable per l'educador per tal d'integrar el jove practicant de la forma més natural en la seva societat.

La competició i guanyar com l'únic que importa és el que els detractors de la pràctica esportiva proclamen, tractar de guanyar pot considerar-se com un tret necessari per competir, però això no es pot confondre amb la raó o el motiu que tingui una persona per jugar.

Segons Blázquez (1991), aprendre a perdre constitueix un dels aspectes oblidats de l'ensenyament esportiu, a partir de la derrota sorgeix el plaer de reconstruir, el goig de pensar en la possible victòria i la tolerància d'haver de compartir.

El sentiment positiu en el qual es basa la competició és l'afirmació d'un mateix, el plaer de sentir-se fort, físicament i moralment, de superar-se, de sobrepassar l'obstacle exterior, de vèncer l'adversari, si la competició només afavorís guanyar per damunt de tot, sempre s'elegirien adversaris més dèbils, i l'afany de superació perdria el sentit que la competitivitat humana posseeix en si mateixa.

Bibliografia

- AA.VV. (1996). *La función del deporte en la sociedad. Salud, Socialización, Economía*. Madrid, Consejo Superior de Deportes.
- ARNOLD, P. J. (1991). *Educación Física deporte y currículum*. Madrid: Morata.
- (1999). «The virtues, moral education, and the practice of sport». *Quest*, núm. 51, pàg. 39-54.
- BARREAU, J. i MORNE, J. (1991). *Epistemología y antropología del deporte*. Madrid: Alianza.
- BLAZQUEZ, D. (dir.) (1995): *La iniciación deportiva y el deporte escolar*. INDE: Barcelona.
- BORRÀS, P. A.; PALOU, P. i PONSETÍ, X. (2001). «Evaluación del fairplay y conductas violentas durante la práctica deportiva de estudiantes de magisterio en E.F.», a CAMPOS, J. F.; LLANA, S.; ARANDA, R. (coords.): *Nuevas aportaciones al*

- estudio de la Actividad física y el deporte*. Facultat de ciències de l'activitat física i l'esport. UV, pàg. 509-516.
- (2001). «Trasmisión de valores sociales a través del deporte como elemento de promoción de salud», *Tándem, didáctica de la educación física*, núm. 5, pàg. 90-96.
- BREDEMEIER, B. J. (1994). «Children's moral reasoning and their assertive, aggressive, and submissive tendencies in sport and daily life», *Journal of Sport and Exercise Psychology*, vol. 16, núm. 1, pàg. 1-14.
- BREDEMEIER, B. J. i SHIELDS, D. L. (1996). «Moral development and children's sport» a F. L. SMOLL i R. E. SMITH (eds.): *Children and youth sport: a biopsichosocial perspective*, Madison, Wis, Brown & Benchmark, pàg. 381-401
- BREDEMEIER, B. J.; WEISS, M. R. i SHIELDS, D. L. (1986). «The relationship of sport involvement with children's moral reasoning and aggression tendencies», *Journal of Sport Psychology*, núm. 8, pàg. 304-318.
- CAGIGAL, J. M. (1981). *¡Oh deporte! (Anatomía de un gigante)*. Valladolid. Miñón.
- CASTILLO, J. M. i PUIG, N. (1998). «Empleo y mercado de trabajo en el deporte» a GARCIA FERRANDO, M.; PUIG, N.; LAGARDERA, F. (comps.): *Sociología del deporte*. Madrid: Alianza Editorial, pàg. 259-277.
- CRUZ, J.; BOIXADOS, M.; TORREGOSA, M. i MIMBRERO, J. (1996). «¿Existe un deporte educativo?: Papel de las competiciones deportivas en el proceso de socialización del niño». *Revista de Psicología del Deporte*, núm. 9/10, pàg. 111-132.
- CRUZ, J.; CAPDEVILA, L.; BOIXADOS, M.; PINTANEL, M.; ALONSO, C.; MIMBRERO, J. i TORREGOSA, M. (1996). «Identificación de conductas, actitudes y valores relacionados con el fairplay en deportistas jóvenes» a *Valores sociales y deporte: Fairplay versus violencia*, Madrid. Ministerio de Educación y Cultura. Consejo Superior de Deportes, pàg. 38-67.
- DEVIS, J. (1996). *Educación Física, deporte y currículum. Investigación y desarrollo curricular*. Madrid: Aprendizaje Visor.
- DIAZ, A. (2000). «La competición deportiva en el ámbito educativo», a *La educación olímpica; tercer seminario sobre fairplay en el deporte escolar*, Ayuntamiento de Murcia, pàg. 159-174.
- EITZEN, D. S. i SAGE, G. H. (1982). *Sociology of american sports* (2a. ed.) Dubuque. I A. Brown.
- ESCUADERO, J. T. (1999). *Uso y conocimiento de variables psicológicas y evaluación de comportamientos deportivos de los jugadores por parte de los entrenadores de baloncesto orientados al rendimiento*. Tesis doctoral no publicada. Dr. Balagué, G.; Garcia-Mas, A. Departament de Psicologia. Universitat de les Illes Balears.
- GARCIA, A. i MARTÍNEZ, L. (1992). «Análisis crítico de la validez educativa de los deportes de equipo.» *Actas del congreso Nacional de E.F. de E.U. de formación del profesorado*. Tarragona: Universitat de Barcelona.
- GARCIA FERRANDO, G.; PUIG, N. i LAGARDERA, F. (comps.) (1998): *Sociología del deporte*. Madrid: Alianza Editorial.
- GARCIA FERRANDO, M. (1990). *Aspectos sociales del deporte. Una reflexión sociológica*. Madrid: Alianza Editorial.
- GIBBONS, S; EBBECK, V. i WEISS, M. (1995): «Fair play for kids: Effects on the moral development of children in physical education», *Research quarterly for exercise and sport*, vol. 66, núm. 3, pàg. 247-255.
- GUTIÉRREZ, M. (1995). «El maestro como promotor de valores sociales a través de la actividad física», a P. L. RODRÍGUEZ i J. A. MORENO (eds.): *Perspectivas de actuación en educación física*, Murcia. Universidad de Murcia, pàg. 45-60.

- (1995). *Valores sociales y deporte. La actividad física y el deporte como transmisores de valores sociales y personales*. Madrid: Gymnos.
- (1998). «Desarrollo de valores en la educación física y el deporte». *Apunts. Educación Física y deportes*, núm. 51, pàg. 100-108.
- (1999). «Valores sociales y deporte escolar», a *Actas del tercer seminario sobre «fairplay» en el deporte escolar*, Múrcia, desembre 1999.
- HEINEMANN, K. (1992). «Socioeconomic Problems of Sport», a H. GRÜPE i A. OKIRSCH (eds.): *Sport science in Germany*, Berlin, Springer, pàg. 403-422.
- KENYON, G. S. i McPHERSON, B. D. (1987). «An approach to the study of sport socialization», a YIANNAKIS, A.; MCINTIRE, T.; MELNICH, M.; HART, D. (eds.): *Sport Sociology*. Iowa, Kendall/Hunt Publishing Company, pàg. 40-45.
- KNOP, P. (1993). *El papel de los padres en la práctica deportiva infantil*. Màlaga: Unisport.
- LEE, M. J. (1990). «Conducta y actitudes relacionadas con el juego limpio en el deporte juvenil», *Papeles del Psicólogo*, núm. 46, pàg. 55-61.
- LEE, M. J.; O'DONOGHUE, R. i HODGSON, D. (1990). *Ethical issues in sport. II: The measurement of values in sport; a review of methods for a proposed trans-european project*. Strasbourg: Consell d'Europa.
- MCPHERSON [et al.] (1989). *The social significance of sport*, Champaign, Human Kinetics Books.
- MCPHERSON, D. B. (1981). «Socialization into and through sport», a LUSCHEN, G.; SAGE G. H. (eds.): *Handbook of social science of sport*. Champaign. IL. Stripes, pàg. 246-273.
- PALOU, P.; BORRÀS, P. A. i PONSETÍ, F. J. (2000). «Trasmisión de valores sociales a través del deporte como elemento de promoción de la salud desde la perspectiva social», a *Actas del segundo congreso internacional en educación física*. Jérez. Setembre 2000, pàg. 665-672.
- PALOU, P. (2001). *Hàbits esportius dels joves de Mallorca de 10 a 14 anys*. Tesi doctoral no publicada. Departament de Ciències de l'Educació. Universitat de les Illes Balears.
- PETRUS, A. (1996). «Deporte escolar y nuevos derechos del niño», *Pedagogía Social, Revista Interuniversitaria*, núm. 14, desembre 1996, pàg. 35-46.
- (1998). «El deporte escolar hoy. Valores y conflictos», *Aula de innovación educativa*, gener de 1998, Graó Educació. Barcelona.
- PUIG, N. i HEINEMANN, K. (1991). «El deporte en la perspectiva del año 2000», *Papers*, núm. 38, pàg. 123-141.
- ROKEACH, M. (1973). *The nature of Human Values*. New York: Free Press.
- ROVERSI, A. (1996). «El sociólogo y el ultra. Los estudios sobre el gamberrismo en el fútbol», a *Valores sociales y deporte. Fairplay versus violencia*. Ministerio de Educación y Cultura. Consejo Superior de Deportes.
- SEIRUL·LO, F. (1995). «Valores educativos del deporte», a BLÁZQUEZ, D. (dir.): *La iniciación deportiva y el deporte escolar*. Barcelona: INDE, pàg. 61-75.
- SOLAR, L. (1998). «¿Quién nos enseña a competir?», a *Aula de innovación educativa*, gener de 1998, Graó Educació. Barcelona.
- SVOBODA, B. (1996). «Socialización», a AA.VV. *La función del deporte en la sociedad*, Madrid, Consejo Superior de Deportes, pàg. 105-121.
- TREPAT, D. (1995). «La educación en valores a través de la iniciación deportiva», a BLÁZQUEZ, D. (dir.): *La iniciación deportiva y el deporte escolar*, Barcelona: INDE, pàg. 95-112.